

Pol Stratern

USPON I PAD

ISTORIJA SVETA
U DESET CARSTAVA

Prevela
Tatjana Bižić

 Laguna

Naslov originala

Paul Strathern

RISE AND FALL

A History of the World in Ten Empires

First published in Great Britain in 2019 by Hodder & Stoughton

An Hachette UK company

Copyright © Paul Strathern 2019

The right of Paul Strathern to be identified as the Author of the Work has been asserted by him in accordance with the Copyright, Designs and Patents Act 1988.

Translation copyright © 2020 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Kajzeru i Lenjinu

Sadržaj

Uvod: Tri slikovite priče o carstvu	9
1. Akadsko carstvo	19
2. Rimsko carstvo	41
3. Omajadski i Abasidski kalifat	62
4. Mongolsko carstvo	81
5. Dinastija Juan	102
6. Astečko carstvo	122
7. Osmansko carstvo	145
8. Britansko carstvo	168
9. Rusko carstvo	185
10. Američko carstvo	206
<i>Zahvalnost</i>	<i>227</i>
<i>Izvori i reference</i>	<i>229</i>

Uvod

Tri slikovite priče o carstvu

Na početku XV veka Kina je bila najnaprednija civilizacija na svetu. Bila je to zemlja čija je čuda u Evropu doneo Marko Polo. Džu Di, treći car dinastije Ming, naredio je zapovedniku svoje mornarice Dženg Heu da isplovi iz Kine da bi istraživao „okeane sveta“.

Dženg He je bio u službi cara Džu Dija otkako je u ranoj mladosti zarobljen i, prema tadašnjim običajima, kastriran. Dženg He je potom postepeno napredovao sve dok nije postao veoma moćan čovek – politički i fizički. Očevici su ga opisali kao ljudekaru višu od dva metra, skoro metar i po široku u struku. Razmere mornarice kojom je zapovedao bile su još impresivnije. Činilo ju je više od tri stotine džunki sposobnih za plovidbu okeanom, s ukupnom posadom brojnijom od 28.000 ljudi. Zapovednikov brod-riznica, čiju je kopiju moguće danas videti u Nankingu, bio je dug sto pedeset metara. Duže od četiri veka – sve do Prvog svetskog rata – morima nije zaplovila nijedna flota koja bi se mogla porediti s ovom.

Od 1405. do 1424. godine Dženg He je putovao na šest plovidbi i oplovio mora od Vijetnama do Indonezije, od

Burme, Indije i Cejlona do Persijskog zaliva i uz Crveno more sve do Džede, pa oko roga Afrike na jug sve do Kenije. Tačni podaci o ovih šest putovanja više ne postoje, ali po svemu sudeći Dženg He je preplovio jednako rastojanje kao da je dvaput oplovio Zemljinu kuglu oko polutara. Među mnogim čudima koja je s plovidbi doneo u Kinu bila je i jedna žirafa iz Somalije. Žirafa je u Kini izazvala senzaciju, potvrdivši da uistinu postoji *ćilin* iz kineskih legendi, koji je u VI veku p. n. e. predskazao dolazak „cara bez prestola“ – filozofa Konfucija, kako će se smatrati prema kasnijim tumačenjima, čije su ideje vodile Kinu puna dva milenijuma.

Godine 1430, kada je zakoračio u svoju šezdesetu, Dženg Heu je naređeno da pođe i na sedmo putovanje i da ovog puta plovi „sve do kraja sveta“. To će putovanje potrajati tri godine, ući u legendu, a Dženg He se s te plovidbe nikada neće vratiti. Prema kontroverznim tvrdnjama istoričara pomorstva Gavina Mindžiza, Dženg He je oplovio oko Rta dobre nade i stigao do zapadne Afrike, a odatle preko Atlantika do Amerike i oko rta Horn na sever sve do Kalifornije. Jedan zapovednik nižeg čina koji se odvojio od glavnine Dženg Heovih brodova dospeo je, navodno, do Grenlanda i vratio se u Kinu preko severnog Sibira, putem koji je verovatno bio plovani zahvaljujući toplijem klimatskom razdoblju u srednjem veku. Jedan drugi je, kako kažu, doplovio do Australije, Novog Zelanda i prvih ledenih ploča na pragu Antarktika.

Prema Nilu Fergusonu, istoričaru s Harvarda, dokazi za hipoteze Gavina Mindžiza „u najboljem su slučaju derivativni, a u najgorem nepostojeći“. Uprkos tome, provokativna odstupanja otkrivena su u vidu kineske DNK pronađene kod venecuelanskih plemena, „izvesnog broja srednjovekovnih kineskih sidara ... pronađenih uz kalifornijsku obalu“ i nekim začuđujuće vidovitim pomorskim kartama, koje

prikazuju neka obalska područja pre nego što će evropski istraživači iz XV veka prikupiti te podatke. Potvrda da su Mindžizove zaprepašćujuće pretpostavke o Dženg Heovom legendarnom sedmom putovanju ozbiljno shvaćene u određenim krugovima predstavljena je javnosti kada je kineski predsednik Hu Đintao u obraćanju australijskom parlamentu 2003. godine izjavio da su Kinezi otkrili Australiju tri veka pre kapetana Kuka. Po svemu sudeći, to je sad usvojeno kao deo zvanične kineske istorije.

Posle Dženg Heove smrti u Indiji 1433. godine, na kineskom carskom dvoru na moćne položaje su se uspeli novi carski doglavnici, sledbenici Konfucijanstva, koji su imali „neprijateljski stav prema trgovini ... i svemu tuđinskog porekla“. Usledio je niz carskih hajdina – „morskih zabrana“, kojima se kineskim brodovima zabranjuje plovidba u strane zemlje i trgovina s njima. Zvanična svedočanstva o Dženg Heovim putovanjima uništena su, a carski brodovi zatočeni su u luci, gde su uskoro počeli da propadaju. Prvobitno je proglašeno da su ove zabrane odbrambena mera protiv japanskih gusara, ali je nehotična posledica bila izolacija Kine od spoljnog sveta. Napredna, otvorena civilizacija Ming počela je da okoštava i „jedno od najvećih razdoblja sređene vladavine i društvene stabilnosti u istoriji čovečanstva“ zapalo je u fazu propadanja.

Naša druga veoma rečita priča koja se tiče etosa i nasleđa carstva događa se oko tri stoleća kasnije, baš kada su kinesku izolaciju počeli da remete dolasci evropskih trgovaca – portugalskih, holandskih i britanskih. U to vreme Britanci su već bili počeli da nameću svoju kolonijalnu vlast u Indiji. Primer ovog razvoja događaja odigrao se 1770. godine, kada je Bihar, jedna od pokrajina na severoistoku Indije, stradao od jednog među čestim naletima gladi. Voren Hejstings, prvi

pravi vladar kolonijalizovane Indije, naredio je da se sagradi skladište žita u Patni. Kapetanu Džonu Garstinu, inženjeru Vojske Istočnoindijske kompanije, naređeno je da podigne žitni silos „da bi se trajno sprečila glad u pokrajini“.

Kao plod ovog graditeljskog poduhvata nastala je izvanredno maštovita građevina, koju domaće stanovništvo zove Golgar – okrugla kuća. Visok trideset metara, obima gotovo sto pedeset metara u podnožju, Golgar dominira nad okolnim indijskim kućama, a s vrha se pruža pogled na Patnu i Gang, za Hinduse svetu reku. Kupolasta struktura prepoznatljiva je domaćem stanovništvu kao slična podjednako budističkim stupama i kupolama islamskih džamija. Uz kupolu se penje spiralno stepenište, uz koje su indijski nosači donosili vreće žita i praznili ih kroz otvor u kupoli, puneći postepeno poluloptastu unutrašnjost količinom žita dovoljnom da se ubuduće spreči glad. Za Golgar će biti rečeno da nosi pečat „mačizma imperijalističkog prisustva“ i da je „najčuvanija od građevina Britanske imperije u Indiji namenjenih za praktičnu javnu upotrebu“.

Kapetan Garstin naredio je da se na njegovom arhitektonskom remek-delu ukleše natpis: „Prvi put napunjeno i javno zatvoreno...“ Natpis je ostao nedovršen. Prema rečima Emili Idn, engleske pesnikinje iz viktorijskog doba koja je boravila u Patni, za Golgar je „ustanovljeno da je neupotrebljiv“. Kad sam ja bio u Patni i kad su mi pokazali ovu slavnu građevinu, i dalje u sasvim dobrom stanju gotovo dva veka pošto je dovršena, saopšten mi je razlog njene beskorisnosti. Prema rečima mog vodiča, vrata u podnožju kupole, kroz koja je žito trebalo da se uzima iz skladišta pošto bude napunjeno, napravljena su tako da se otvaraju samo ka unutra.

Neki današnji izvori osporavaju ovu značajnu pojedinost, ali ja u Patni nisam uspeo da pronađem nikoga ko nije bio čvrsto uveren u istinitost ove krajnje nekompetentnosti i patnji koje su domaćem stanovništvu kasnije prouzrokovali Britanci. Moguće je da su takva gledišta bila naglašena usled činjenice da su mnogi ljudi s kojima sam razgovarao imali dovoljno godina da im poslednja velika glad koja je zahvatila Bihar 1966–1967. godine ne bude tek prepričavana priča iz narodne prošlosti.

Naša treća priča o carstvu dovodi nas do savremenog doba, za koje, kao što ćemo videti, imamo dosta razloga da verujemo da će biti era poslednjih ljudskih carstava. Dva sadašnja velika svetska carstva kao da su čvrsto rešena da unište ceo svet.

Godine 1945. američki projekat *Menhetn*, s Robertom Openhajmerom na čelu, hitao je ka dovršenju prve atomske bombe na svetu. Mnogi naučnici koji su radili pod Openhajmerovim vođstvom u Los Alamosu, daleko u pustinji u Novom Meksiku, pobegli su iz Nemačke pred nacističkim progonima Jevreja i o njima se s ironijom govorilo kao o „Hitlerovom poklonu“ zapadnim saveznicima. Pre nego što će Openhajmer izvesti prvu probnu eksploziju, neki od vodećih naučnika u njegovom timu, a pre svih mađarski Jevrej Edvard Teler, istakli su opasnost da bi atomska eksplozija mogla da zapali atmosferu i spali sav živi svet na Zemlji. Openhajmer je šefu svog odeljenja za teorijsku fiziku, nemačkom Jevreju Hansu Beteu dodelio zadatak da proračuna verovatnoću ovakvog ishoda.

Iako se u tajnom izveštaju koji su Openhajmer i Teler na kraju podneli tvrdi da takva kataklizma nije moguća, dvojica naučnika su ipak osećala potrebu da dodaju:

Usled složenosti rasprave, međutim, i pomanjkanja zadovoljavajućih eksperimentalnih temelja, dalji rad na ovom pitanju bio bi krajnje poželjan.

Bez obzira na ovo, prva atomska bomba je detonirana.

Isto pitanje ponovo je postavljeno 1952. godine, pre detonacije prve hidrogenske bombe, čiji je tvorac pre svih ostalih bio sam Teler. I ovog puta je, posle pažljivih proračunavanja, zaključeno da je opasnost da će planuti sama Zemljina atmosfera zanemarljiva. Prva hidrogenska bomba je testirana, kao što je i nameravano. Smesta je postalo očigledno da nisu sva brižljiva proračunavanja bila tačna – neka čak ni približno. Za samu detonaciju ispostavilo se da je bila *dva i po puta jača* nego što je matematika predvidela.

U roku od svega nekoliko godina nadmetanje dva velika carstva – Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza – koja su težila prevlasti nad celim svetom dostiglo je stanje apsurdna: oba su nagomilala dovoljne količine atomskog naoružanja da unište svet ne jednom nego nekoliko puta. Suparništvo je kulminiralo Kubanskom raketnom krizom 1962. godine. Bilo je to u suštini nadmetanje „ko će prvi trepnuti“ između Amerike i Sovjetskog Saveza. Armagedon je izbegnut za dlaku, zahvaljujući tome što su Sovjeti „trepnuli prvi“. Prema onome što će nekoliko decenija kasnije napisati Aleks Velerštajn, istoričar atomskog naoružanja, kubanska kriza bila je „još opasnija nego što je većina ljudi shvatala u to vreme i još opasnija nego što je većina ljudi svesna danas“.

Bila je to samo jedna od nekoliko „jedva izbegnutih nesreća“, situacija u kojima je jedno od dva velika savremena carstva moglo odlučiti da raznese ceo svet radije nego da prihvati poraz. Možda najbolje dokumentovan incident

tiče se „čoveka koji je spasio svet“. Dvadeset šestog septembra 1983. godine potpukovnik Stanislav Petrov bio je na dužnosti u bunkeru za rana upozorenja na nuklearnu opasnost Serpuhov-15 u blizini Moskve. Nešto posle ponoći jedan računar preneo je informaciju sa sovjetskog satelita da je Amerika ispalila na Sovjetski Savez interkontinentalnu balističku raketu.

Prema politici „odvraćanja“ poznatoj kao uzajamno zajemčeno uništenje, koja je u to vreme bila usvojena i u Sjedinjenim Američkim Državama i u Sovjetskom Savezu, Petrov je trebalo smesta da lansira sveobuhvatni nuklearni protivnapad. Potpukovnik Petrov je umesto toga zaključio da je računar dao lažnu uzbunu i prekršio je naređenje, smatrajući da Amerika, da je zaista napala Sovjetski Savez, ne bi lansirala samo jednu raketu. Kompjuterizovani sistem za upozoravanje ubrzo mu je prijavio još projektila. Petrov nije imao načina da proveriti da li su u pravu kompjuteri ili njegova intuicija, ali je ponovo rešio da je posredi greška, izuzetan sticaj slučajnosti, i nije aktivirao protivnapad.

U izveštaju o incidentu napisao je sledeće:

Kasnije je utvrđeno da je lažnu uzbunu izazvao redak odsjaj Sunčeve svetlosti koji je s visokih oblaka pao na satelit... Greška je kasnije korigovana poređenjem s podacima s geostacionarnog satelita.

Svaka od ove tri priče rasvetljava neke aspekte stvaranja carstva: smisao za pustolovinu, mehanizme vladavine i tvrdokornu težnju za nametanjem čiste moći. Kao što smo videli, često takva dostignuća obuhvataju i autodestruktivne elemente – a da i ne govorimo o maštovitom iskrivljivanju činjenica. Mnogostrukost sinhronizovane

organizacije uložene u stvaranje i funkcionisanje jednog velikog carstva svakako je najsloženije dostignuće čovečanstva, zaslužno za veliki deo našeg formativnog istorijskog razvoja. Ironija, međutim, leži u tome što se letopisi carstva često više tiču etosa nego istorijskih podataka. Naš pojam o carstvu, pa bio on dobro potkovan znanjem ili zasnovan na ratobornoj rodoljubivosti, ostaje sve do današnjeg dana dvoznačan – kao što je vidljivo i u sledećim dvema slikama iz naše savremene kulture.

U priči Franca Kafke *U kažnjeničkoj koloniji* jedan kolonijalni oficir pokazuje putniku-istraživaču genijalnu mašinu koju je konstruisao njegov komandant. Svakoga ko poćini neki prestup vezuju u mašinu, koja zatim kažnjeniku sporo i mućno ispisuje po telu zakon koji je prekršio, sve dok na kraju ne podlećne tim mukama. Kolonijalni oficir je toliko opijen ovom mašinom da zahteva lićno da demonstrira putniku kako ona radi. Pošto je namestio mašinu da mu u telo ureže reći: „Budi pravićan!“, smešta se unutra. Po nesreći, mašina se kvari i raspada, te umesto da izvede složen u operaciju za koju je predvićena, otima se kontroli i ubija oficira užasnom smrću. Nije zaista teško protumaćiti ovu zagonetnu sliku carstva na razne naćine, ali malo je mogućih optimistićnih tumaćenja.

Druga slika je podjednako paradoksalna, mada nešto manje mućna. Ona potiće iz filma *Monti Pajton – Źitije Brajanovo*. U jednoj sceni voća Narodnog fronta Judeje, koga igra DŹon Kliz, odrŹava tajni sastanak na kome drŹi govor pozivajući sve verne stranci da ustanu i zbaće jaram koji im je nametnulo rimsko carstvo. Govor okonćava retorskim pitanjem: „Šta su Rimljani ikada ućinili za nas?“ Jedan po jedan, ćlanovi Narodnog fronta Judeje iznose zapravo netraŹene odgovore, sve dok njihov voća ozlojećeno ne uzvikne:

U redu... u redu... ali osim bolje kanalizacije, medicine, obrazovanja, navodnjavanja, zaštite javnog zdravlja, puteva, snabdevanja pitkom vodom, kupatila, javnog reda... šta su Rimljani *učinili* za nas?

Ove tri priče i dve slike o carstvu možemo posmatrati kao paradigme jednog šireg uopštavanja samog carstva i gledišta koje smo mi o carstvu stekli.

Sve nas ovo dovodi do nezgodnog pitanja šta tačno čini jedno carstvo. Kako glasi definicija carstva? Da li ona ostaje ista kako se svetska istorija odvija? U Oksfordskom rečniku engleskog jezika definicija carstva glasi:

Prostrana teritorija (naročito konglomerat više zasebnih država) pod jednim carom ili vrhovnim vladarom; takođe konglomerat zasebnih teritorija pod vladavinom jedne suverene države.

Ovom definicijom postavljen je samo osnovni okvir. Neizbežno je da se kako vekovi protiču taj okvir zaodeva različitim ruhom – pri čemu ne podrazumeva svako preoblačenje ono što danas smatramo progresivnim elementima razvoja.

Kao što je ranije već naznačeno, mora se smatrati da opis carstva podrazumeva takve elemente kao što su avanturistički duh, mehanizmi vladavine i moć – prvobitno u obliku rata. Zapravo, rat i iz njega proisteklo pokoravanje tuđinskih naroda, po svemu sudeći, jesu formativni zamajac iz koga se razvijaju carstva. Često, ali ne i neizostavno, slede „civilizatorski“ aspekti. Moglo bi se reći da nije nikakva slučajnost što se civilizacija (u svojoj zapadnoj formi) svetom širila brže nego ikada pre upravo u veku u kome su buknuła dva svetska rata, za kojima je usledila opasnost i od trećeg.

S druge strane, od poslednjih decenija tog veka, pa već poduboko u ovaj vek, u svetu nije bilo ratova po razmerama ravnih onima iz prethodnih razdoblja, dok je istovremeno napredak, naročito u obliku revolucionarnog razvoja informatičkih tehnologija i svega što one sa sobom nose, preobražavao svet u ranije neviđenom obimu. Imajući na umu ovako mnogostruke aspekte carstva, možemo sada da se posvetimo istoriji sveta odslikanoj u deset vrhunskih primera ovog fenomena.

1

Akadsko carstvo

Pre otprilike pet hiljada godina sedelačke poljoprivredne zajednice iz poznog bronzanog doba počele su da se stapaju u prepoznatljive, društveno organizovane civilizacije u tri zasebna područja sveta. Najstarija je nastala pre 3000. godine p. n. e. u Plodnom polumesecu, koji se proteže od Gornjeg Egipta, uz obalu istočnog Sredozemlja, pa dolinom Tigra i Eufrata do Persijskog zaliva. Sličan razvoj odigrao se oko dve i po hiljade godina p. n. e. u dolini Inda (otprilike na području današnjeg Pakistana), a pola milenijuma kasnije uz Žutu reku u Kini. Za sva ova područja suštinski su važne velike reke, koje navodnjavaju okolnu zemlju i često je plave. Herodot, otac istorije, ostavlja nam u V veku p. n. e. jedan od najstarijih opisa godišnjih plavljenja u dolini Nila:

Za vreme plavljenja Nila samo se naselja vide iz vode, izviruju iznad površine kao ostrva rasuta po Egejskom moru. Dok poplava traje, brodići se ne drže reka i kanala, nego plove i preko polja i ravnica.

U dalekoj prošlosti jedna takva poplava očigledno se pretvorila u katastrofalni potop koji je nosio sve pred sobom. Zbog toga ne čudi što najstariji mitovi svake od ovih triju civilizacija zasebno govore o velikoj poplavi koju su bogovi poslali da potopi svu zemlju, dopustivši da preživi samo nekoliko izabranika. U biblijskoj verziji potopa preživljavaju Noje i njegova porodica u svom kovčegu, u kome se takođe nalazi „po dvoje od svakoga tijela... ptica i stoke, i zvijeri, i svega što gamiže po zemlji“.* Kad se potop povukao, Nojeva barka se nasukala na planinu Ararat, na krajnjem istoku današnje Turske, blizu granica s Jermenijom i Iranom, na gornjim obodima sliva Eufrata.

Na suprotnom kraju Plodnog polumeseca, u Egiptu i Mesopotamiji, koja je približno pokrivala teritoriju današnjeg Iraka, počele su da se razvijaju dve zasebne civilizacije. U Egiptu je razdoblje starog carstva počelo 2686. godine, ujedinjenjem Gornjeg i Donjeg Egipta. Možda pola milenijuma pre toga sazrela je sumerska civilizacija u plodnom području između Eufrata i Tigra, koji su se u to vreme svako za sebe ulivali u Persijski zaliv.** Tehnološke inovacije nastale na području Plodnog polumeseca obuhvatale su razvoj poljoprivrede i navodnjavanja obradivih polja, te izum točka i stakla.

Pismo su izmislili Sumeri. Prvobitno su ga činili okrugli znaci utisnuti u vlažnu glinu, koja je zatim pečena da bi zapis ostao trajan – verovatno je to bio broj grla stoke, merica žita i tako dalje. Kada je kao pisaljka uvedena trska

* Postanje, glava 7, stihovi 15 i 21, prilagođeno na osnovu Daničićevog prevoda. (Prim. prev.)

** Usled taloženja mulja formirala se zajednička delta Eufrata i Tigra, a severozapadna obala Persijskog zaliva se pomerila oko sto pedeset kilometara jugoistočno u odnosu na svoj položaj u antička vremena.

s klinasto oblikovanim vrhom, ti utisnuti znaci razvili su se u klinasto pismo, sastavljeno od simbola koji su mogli da predstavljaju razne predmete i bića, a kasnije da prenesu i sam jezik. Sumerski jezik govoren na jugu Mesopotamije klasifikovan je kao jezički izolat (ili izolovani jezik); drugim rečima, sumerski jezik je, po svemu sudeći, samonikao, nije se razvio ni iz jednog prethodno postojećeg jezika – ako se izuzme, možda, neki opšti jezik s početka starijeg kamenog doba. Sumeri su bili žitelji nezavisnih gradova-država, od kojih je svaki verovatno brojao dvadeset do trideset hiljada stanovnika. Teritorijalne granice među tim gradovima-državama bile su obeležene kanalima za navodnjavanje i kamenovima međašima. Prema gledištu većine stručnjaka za ovu tematiku, Sumeri su tvorili civilizaciju, ali ne i carstvo. Ipak, iz ove inovativne civilizacije izniklo je Akadsko carstvo (2334–2154. p. n. e.).

Jedan od najranijih pomena o Akadu nalazimo u Postanju, prvoj knjizi Biblije. Tu se beleži da je Nevrod (Nimrod), praunuk Nojev, osnovao carstvo, koje je obuhvatalo Vavilon i Arhad (Akad). Prema mitu, Nimrod je sazidaao Vavilonsku kulu, koja je trebalo da dopre uvis sve do samih nebesa. Ovo je toliko razgnevalo Boga da je graditeljima „pomeo jezik“ – primorao ih da govore različitim jezicima i da se ne razumeju međusobno, čime im je osujetio napore i izdelio čovečanstvo na razne jezičke grupe. Neki mitovi poistovećuju Nimroda s Gilgamešom, junakom istoimenog epa, najstarijeg velikog književnog dela za koje znamo. Iz ovoga se da videti da je Nimrod verovatno mitska ličnost, koja obuhvata elemente nekoliko drevnih junaka čiji je identitet ostao zamućen u preistorijskim vremenima.

Prvi istorijski potvrđen vladar Akadskog carstva bio je Sargon, rođen oko sredine XXIII veka p. n. e. Stvarno ime

koje su roditelji dali ovom čoveku ne znamo: Sargon na-
prosto znači istinski kralj. Pojediniosti Sargonovog života i
vladavine ostaju predmet sporenja među naučnicima, name-
ćući neophodnost izbora, što opet ostavlja svakog istoričara
izloženog optužbi da vrednuje etos više nego prikupljene
činjenice, među kojima često ima i međusobno protivrečnih.

Sargonov legendarni opis njegovog ranog detinjstva ima
neke prepoznatljive konotacije:

Majka mi je bila podmeće [vilinsko dete podmetnuto
umesto ljudskog], oca nisam poznavao... Stavila me
je u korpu od trske i katranom zapečatila poklopac.
Otisnula me je u reku, koja me nije potopila...

U ovoj priči sasvim su lako vidljivi motivi pripovesti o
malom Mojsiju, hinduističkom bogu Krišni, Edipu i Mesiji.
Po svemu sudeći, posredi je arhetipski mit, rekvizit svih
sličnih proto ili kvazibožanskih ličnosti. Slično kao Mojsije
gotovo hiljadu godina kasnije, i Sargon je pronađen, usvojen
i srećno je rastao u svom novom domu, u kraljevstvu Kiš,
koje je pripadalo prvobitnoj sumerskoj civilizaciji. Sargon
se uzdigao do važnog položaja na održavanju kanala za na-
vodnjavanje i zapovedao je velikom četom radnika, koji su
verovatno bili i rezervna vojna snaga, vični rukovanju oruž-
jem. U svakom slučaju, Sargon je stekao njihovu odanost i
oni su mu pomogli da oko 2354. godine p. n. e. zbaci vladara
Kiša Ur-Zababu.

Ubrzo pošto se uspeo na vlast, Sargon je osvojio nekoliko
susednih sumerskih gradova, među kojima Ur, Uruk, pa
možda i Vavilon. Posle svake pobede porušio bi zidine grada
i grad pripojio akadskom carstvu. Prema sumerskim izvo-
rima, Sargon je osnovao Akad, prestonicu carstva. Prema

zapisu na jednoj tablici, „iskopao je zemlju iz jame vavilonske i sagradio blizanca Vavilonu odmah uz Akad“.* Sargon je tu sebi podigao dvorac, uspostavio svoj upravni aparat i napravio kasarne za svoju vojsku. Utemeljio je hram posvećen Ištar, akadskoj boginji plodnosti i rata, Zababi, ratničkom bogu Kiša. Nažalost, arheolozi još nisu pronašli Akad i ovo ostaje „jedin vladarski grad u drevnom Iraku čiji nam je položaj i dalje nepoznat“**, što nam uskraćuje bilo kakve neposredne arheološke dokaze i ograničava nam znanje na vavilonske tablice i tekstove sročene često vekovima kasnije.

Sargonove ambicije su rasle i on je poveo nekoliko vojnih pohoda, obznaniivši nameru da proširi carstvo na čitav njemu znani svet, što je obuhvatalo ništa manje nego ceo Plodni polumesec. U tome na kraju nije uspeo, ali domašaj njegovih osvajачkih pohoda svejedno ostaje zadivljujući. U docnijim vavilonskim tekstovima, poznatim kao Ep o Sargonu, govori se o tome kako je tražio savet od svojih potčinjenih zapovednika pre nego što bi se otisnuo u svoje častohlepne pohode, što nas upućuje na vrhovnog zapovednika dobro uhodane ratne mašine, a ne despotskog vladara ili megalomanijaka kakvog sugerišu njegova teritorijalna stremljenja. Nije nikakvo čudo što su njegovi podvizi ušli u kasniju legendu:

[Sargonu] nije bilo ni suparnika niti ravnog. Njegov sjaj zračio je po svim zemljama. Preplatio je more na istoku. U jedanaestoj godini osvojio je zapadnu zemlju do najdaljih međa i podveo je pod svoju vlast. Postavio

* Letopisi prvih careva, letopis br. 20 u Albert Kirk Grejson, *Asirski i vavilonski letopisi* (Albert Kirk Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*). (Prim. prev.)

** Žorž Ru, *Drevni Irak* (Georges Roux, *Ancient Iraq*). (Prim. prev.)

je tamo svoje kipove i prevezao plen sa zapada na teglenjačama. Postavio je svoje dvorske službenike na razmacima od po pet dvostrukih sati i vladao je u jedinstvu nad plemenima svih zemalja. Pošao je na Kazalu i pretvorio Kazalu u ruševine te ni ptica nije imala gde da sleti.

Kazalu je, po svemu sudeći, bio jedan od prvih gradova koje je Sargon osvojio, a nalazio se verovatno istočno od Eufrata, nedaleko od Vavilona. Krajnji doseg Sargonovih osvajanja ostaje poštovanja dostojan. Njegovi ratnički podvizi doveli su ga do istočnih obala Sredozemlja, „do kedrove šume i srebrne planine“. Smatra se da se ovo odnosi planinske vence Amanos (danas Nur) i Tavor (Taurus), koji se pružaju granicom Anadolije. Neke legende ukazuju na to da je prešao i preko ovih venaca, u samu Anadoliju, što bi zaista imalo smisla, jer su neprijateljska plemena držala planinske prelaze, a to znači imala i nadzor nad akadskim trgovačkim putevima prema Anadoliji, Jermeniji i Azerbejdžanu, odakle je Akad dobavljaao kalaj, bakar i srebro.

Možda su ta plemena takođe razlog Sargonovih vojnih pohoda ka jugu, koji bi obezbedili puteve snabdevanja istim tim metalima s jugoistoka Persije i iz Omana. Ovaj pohod, ili dalji prodori ka istoku, takođe bi zaštitili pristup lapis lazuliju sa severoistoka Avganistana. Taj poludragi kamen, veoma cenjen zbog izrazite plave boje, može da se ispolira i da se koristi za perle, amajlije i inkrustacije za statuete. O Sargonovim pohodima na jug poznato nam je više pojedinosti. Rečeno je da je „oprao svoje oružje u moru“, što će reći u Persijskom zalivu.*

* S vremenom će to postati ritual kojim će akadski vladari obeležavati završetak uspešnog ratnog pohoda.

Sargonova osvajanja na jugu protezala su se severoistočnom obalom Persijskog zaliva sve do Ormuskog moreuza. Prema zapisima o jednom drugom njegovom pohodu, Sargon je svoje carstvo proširio jugozapadnom obalom zaliva do Dilmuna (današnjeg Bahreina) i Magana (Omana). Takvi podvizi izgledaju nam možda izuzetni, ali su i dalje verovatni. Zabeleženo je da su Sargonov dvor i stajaća vojska brojali pet hiljada i četiristo ljudi, „koji su svakodnevno jeli hleb pred njim“. Kasniji tekstovi govore o tome kako je zaplovio preko Zapadnog mora (Sredozemlja) i stigao do Keftijua ili Gaftora, kako se naziva u Bibliji. Obično se smatra da je to Kipar ili možda čak Krit. Takvo je bilo Sargonovo carstvo da je, kako je rečeno, akadski vladar proglasio: „Odsad svaki vladar koji bi hteo da se prozove meni ravnim neka pođe svuda gde sam ja bio!“

Kao što ćemo videti, glavari (i građani) većine kasnijih velikih carstava gajiće slična osećanja veličine, koja će odjekivati kroz milenijume podsmevajući se onima što slede, da bi se oni potom podsmevali njima. Taj paradoks možda najbolje ilustruje Šelijeva pesma o caru Ozimandijas, koji se razmetao: „Gledajte dela moja i strepite pred njima!“, ali od svih tih dela ostao je samo divovski polomljeni kip i pala, poluzakopana glava, a „oko njih na sve strane pust pesak leži ravan“. * Sargon je bio prvi Ozimandijas. ** Čak i danas još imamo šta da naučimo iz priče o njemu. Od rimskih careva preko Napoleona pa do Hitlera i posle njega, snovi o veličanstvenosti carstva ostaju ukorenjeni u sadašnjosti koja poseže ka večnosti.

* Stihovi su navedeni prema prevodu Ranke Kuić u zbirci *Pesništvo evropskog romantizma*, Prosveta, Nolit, Zavod za udžbenike, Beograd, 1982. (Prim. prev.)

** Šeli je zapravo pesmu zasnovao na faraonu Ramzesu II, koji će vladati Egiptom oko hiljadu godina posle Sargonovog doba.

U vavilonskim prepisima zapisa za koje se zna da potiču s početka akadске ere tvrdi se da je Sargon vladao svojim carstvom pedeset godina (oko 2334–2279. g. p. n. e.). Sargonovo proširenje teritorija svakako nije preduzimano radi pukog osvajanja i razaranja, kao što se dogodilo u slučaju Kazalua. Čini se da je u mnogim osvojenim gradovima akadski vladar poštedeo domaće stanovništvo i samo zamenio vladu akadskom činovničkom aparaturom. Isto tako, prethodni vladar bi bio pogubljen, a umesto njega postavljen Sargonov namesnik od poverenja. Preostalo stanovništvo poharanih gradova kao što je bio Kazalu bilo bi posećeno ili oterano u ropstvo, baš onako kao što će, prema biblijskom opisu, hiljadu i po godina kasnije Vavilonci odvesti u ropstvo Izrailjce.

U prvim osvajanjima sumerskih gradova Sargon je, kako je rečeno, ustoličio svoju kćer Enheduanu za prvosveštenicu boginje meseca Inane u Uru i proširio joj ulogu i na prvosveštenicu boga neba Anua u obližnjem Uruku. Enheduana je očigledno bila veoma sposobna za takve uloge, a zna se i da je napisala više himni u slavu ovim sumerskim bogovima, što je imalo značaja za pridobijanje domaćeg stanovništva za vladavinu njenog oca. Stoga joj pripada izuzetno priznanje:

Sargonova kći postala je prvi poznati tvorac nekog književnog dela u istoriji i prva koja je iskazala lični odnos između sebe i svog boga.

Ovo su dva izrazito važna koraka u našoj društvenoj individuaciji. Prethodno su vernici u strahu padali ničice pred svojim bogovima. Enheduana je sebi utvrdila položaj koji nadilazi puki sveštenečki položaj. Njena je želja da bude shvaćena kao ličnost, kao posrednica u opštenju s bogovima. Enheduana s njima razgovara lično, saopštava im šta se

dogaća u njihovim gradovima. Kad je izvesni Lugal-Ane poveo pobunu u Uru, Enheduana je zamolila Inanu da prenese Anuu molbu da joj pritekne u pomoć i ispravi nepravde.

Mudra i premudra gospo svih tuđih zemalja.
Životna snago ljudske vreve:
Govoriću tvoju svetu pesmu!...
Lugal-Ane je sve promenio,
Uklonio je Anua iz hrama Eana...
Stao je tu kô pobednik i prognao me,
Naterao da poletim kao lastavica s prozora,
Životna mi je snaga ispijena...
Medna mi je usta skrama prepokrila.
Ispričaj Anuu za Lugal-Anea i sudbinu moju!
Neka bi Anu počinjeno raščinio!

Obratite pažnju na to kako je ovde Inana, prvobitno boginja zaštitnica Ura, oslovljena kao „gospa svih tuđih zemalja“, čime se upućuje na to da se Inanina vladavina sada proteže na sve zemlje koje je Enheduanin otac pokorio. Značaj ovoga postaće jasan tek kasnije. U svakom slučaju, Enheduani-ne molitve su uslišene, buna ugušena i Enheduana iznova ustoličena za prvosveštenicu, posle čega je obasula Inanu slavopojkama: „Gospo moja, voljena Anuova...“

Nije, međutim, ova buna bila izuzetak. Kako je Sargon stario, rasprostranjivalo se mišljenje da čvrstina njegove vlasti nad carstvom počinje da slabi. Prema jednom poznovavilonskom letopisu: „U starosti njegovoj sve se zemlje podigoše na njega i opsedoše ga u Akadu.“ Sargon je, međutim, još bio spreman da ustane protiv „svakog kralja koji bi hteo da prozove meni ravnim“. Iz svoje opsednute prestonice poveo je žestok protivnapad: „Izađe u boj i porazi

ih; potukao ih je i sasekao ogromnu vojsku.“ Kasnije će se i nomadska brdska plemena iz gornje Mesopotamije dići na ustanak protiv njega i „napasti svom silom, ali podlegoše pred njegovom vojskom i Sargon zasede u njihova naselja i žestoko ih uguši“.

Kao što ćemo videti, ova sklonost ka bunama u spoljašnjim oblastima Akadskog carstva postaće redovna pojava u poznijim godinama Sargonovog života. Sargona je na prestolu nasledio njegov sin Rimuš, čiji je uspon na vlast dočekan novom bunom među Sumerima i dalje iza Sumera kroz Persiju. Iako je Rimuš te ustanke ugušio, bio je, po svemu sudeći, slaba i neomiljena ličnost. Na kraju je izgubio čak i odanost vlastitih dvorana. Godine 2270. p. n. e., posle devetogodišnje vladavine, „sluge ga ubiše svojim pločicama“. Kao što oporo primećuje francuski istoričar iz XX veka Žorž Ru, to je „dokaz da je pisana reč već tada bila smrtonosno oružje“.

Rimuša je nasledio Maništušu, čije ime znači „ko je s njim?“. Prema Ruovom tumačenju, ime nas upućuje na to da je Maništušu bio Rimušov blizanac. Po svemu sudeći, i on je postavio kćer za prvosveštenicu, što možda pokazuje da je ovo prihvaćeno kao običaj. Najvažniji događaj za vreme Maništušuve vladavine bio je veliki pohod koji je car poveo na jug, ka Persijskom zalivu:

Maništušu, kralj Kiša, prešao je brodovima Donje more [Persijski zaliv]. Kraljevi gradova s obe strane mora, njih trideset dvojica, okupili su se za bitku. Maništušu ih porazi i pokori njihove gradove, zbaci njihove velmože i prisvoji svu zemlju do rudnika srebra. Planine iza Donjeg mora – njihovo kamenje odnese i načini svoje kipove...

Pristup trgovačkim putevima na jugu ponovo je otvoren, a time i pristup metalima i lapis lazuliju, što je bilo u dobar čas, jer tad su već severne teritorije carstva počele da izmiču ispod akadске vlasti, preplavljene neprijateljski nastrojenim susedima.

Posle četrnaestogodišnje vladavine Maništušua je nasledio sin Naram-Sin, čije ime znači „voljen među narodom Sinovim“. Naram-Sin će se pokazati kao odličan vladar, slika i prilika svog dede. Vladao je trideset šest godina (2254–2218. p. n. e.), nadahnuvši mnoge legende o svojoj veličini. Nasledio je titulu akadskog cara, a sam joj je kasnije dodao zvanje cara četiriju strana sveta, da bi se na kraju uspeo do cara vasiona i ispred imena pisao ideogram zvezde, koji je značio „bog“ – na sumerskom *dingir*, na akadskom *ilu*.

Ovo nas dovodi do teškog pitanja jezika. Iako su i Akađani i Sumeri bili semitski narodi, govorili su izrazito različitim jezicima. Sargon je uveo akadski kao službeni jezik državnog aparata i trgovine carstva. Akadski je prvi semitski jezik o kome imamo pisanih svedočanstava i po njima sudeći, njegovi najvažniji dijalekti bili su vavilonski i asirski. Izvorni sumerski ostao je, međutim, jezik vere i ceremonijala, verovatno zato što su Akađani bili skloni da usvajaju bogove osvojenih zemalja i da istovremeno postavljaju pripadnice vladarske porodice za prvosveštenice da bi obezbedili versku odanost svojih podanika.

Taj preobražaj akadskog jezika značio je da će se ovaj jezik govoriti širom carstva. S druge strane, neki naučnici tvrde da je zadržan i sumerski jezik i da je u akadskom carstvu vladala „široko rasprostranjena bilingvalnost“. Kao što smo već videli, sumerski je bio izolovani jezik, dok je akadski pripadao istočnosemitskoj grupi – jednoj od ukupno šest grupa semitskog jezika, i rasprostranio se po Levantu. Bliskom istoku, Arabijskom poluostrvu i Abisiniji.

Zajednička upotreba akadskog i istočnosemitskog jezika u čitavom Akadskom carstvu vodila je „stilskim pozajmicama znatnih razmera, iz kojih je sledilo sintaksičko, morfološko i fonološko stapanje“. Akadski će zaista ostati lingva franka na čitavom području celih hiljadu godina, do uspona aramejskog – jezika kojim je govorio Hrist. Ironijom sudbine, na kraju su izumrli i akadski i istočnosemitski jezik, dok su se semitski jezici kao celina široko rasprostranili i razvili u tako raznolike ogranke kao što su feničanski, kojim su govorili Kartaginjani, zatim arapski, amharski (etiopski) i hebrejski.*

Carski državni aparat finansiran je od poreza ubiranih u vazalnim gradovima-državama, od kojih se takođe zahtevalo da izdržavaju akadске vojne posade. Dominacija je osim toga održavana i carskim monopolom na trgovinu sa stranim zemljama, kao i na dodeljivanje zemljoposeda na osvojenim teritorijama akadske – u nedostatku boljeg termina – aristokratiji. Bili su to mahom bivši vojni zapovednici i poverljivi činovnici, koji su takođe nagrađivani robovima iz drugih pokorenih gradova, a to je imalo dodatnu prednost da se na taj način razbijala svaku eventualna klika koja bi mogla pokušati da zbaci vladara.

Moć carske vlasti dodatno je potkrepljivana uzdizanjem cara do božanskog položaja, čime je snažena njegova lična harizma. Teško je dovoljno naglasiti ovaj element vladarske harizme, koji će se stalno ponavljati i kao obeležje svih budućih carstava. Carevi će biti proglašavani za naslednike

* Starohebrejski je oko 300. godine n. e. izašao iz govorne upotrebe i zadržao se samo u pisanom obliku u Bibliji i drugim verskim tekstovima. U njegovom današnjem obliku obnovio ga je početkom XX veka Eliezer Ben Jehuda, jevrejski leksikograf rođen u Rusiji. Obnovljeni hebrejski postao je službeni jezik Izraela.

svojih božanskih srodnika, čime će i sami sticati božansku suštinu. Puki smrtnici što drhte pred bogocarem neće biti u stanju da umaknu njegovom gnevu nikada, čak ni u zagrobnom životu.

Jedan od prvih velikih akadskih izuma bio je Sargonov kalendar, koji je korišćen u čitavom carstvu. Sargon je svakoj godini davao ime po nekom važnom događaju koji se odigrao prethodne godine, i to je preraslo u tradiciju:

*Godina kada je Sargon otišao u Simurum,
Godina kada je Naram-Sin osvojio goru Liban i pose-
kao kedrove.*

Tako su letopisi svih gradova vremenski usklađivani s letopisima Akada. Pre ovoga se svaki grad držao sopstvenog kalendara, mada bi se ponekad važni verski događaji poklopili usled astronomskih orijentira, kao što je ravnodnevice. Osim te praktične vrednosti, Sargonov kalendar je bio najočigledniji simbol sveprožimajuće asimilacije. Pre nego što ih je Akad pokorio, svi sumerski gradovi imali su vlastite merne sisteme. Pod Sargonom i docnijim akadskim vladarima sve mere su standardizovane u celoj Mesopotamiji.* Time je dodatno učvršćivana akadaska vladavina, uspostavljanjem zajedničkih životnih običaja među pokorenim narodima. Osim toga, ovaj sistem mera bio je toliko delotvoran da će se „ove merne jedinice zadržati kao standard duže od hiljadu godina“.

Pred kraj svoje tridesetšestogodišnje vladavine Naram-Sin je postao „zbunjen i smušen, utonuo u tmurna

* Mesopotamija je zapravo ime koje su ovoj oblasti kasnije dali Grci, a znači zemlja između dveju reka – što će reći Eufrata i Tigra.

raspoloženja, tužan, iscrpljen“. Buna redovno podizana pred kraj vladavine svakog cara odigrala se ovog puta, po svemu sudeći, u spoljašnjim provincijama, a pre svega među moćnim persijskim Lulubejcima. U većini zapisa beleži se da je Naram-Sin iz ovih okršaja izašao kao pobednik, ali je moguće da su ta naknadna svedočenja malo ružičastija nego što je bila stvarnost. Neki drugi (doduše nepotpuni) zapisi govore o porazima i o tome kako je Naram-Sin jedino pružio uspešan poslednji otpor u Akadu. Kako god bilo, Naram-Sin je neosporno bio „poslednji veliki vladar iz akadske dinastije“. Prva njegova značajna pobeda nad Lulubejcima obeležena je lepim reljefom uklesanim u stenu, koji se i dan-danas može videti pod planinskim vrhom, u klancu Darbandi gor (Paganinov prelaz) u današnjem Iraku.

Još značajnija je prekrasna pobednička stela otkrivena u Suzi, severno od Persijskog zaliva, sasvim zaslužno nazvana „remek-delom mesopotamske skulpture“. Osim realističnog reljefnog prikaza zapanjujuće životnih ljudskih prilika, stelu odlikuje i izvestan broj drugih značajnih osobina. Na primer, Naram-Sin je dvaput viši od svih ostalih ljudi ispod sebe, a na glavi ima rogatu kacigu, kao simbol svoje božanske suštine. Kasnije će dvoroga kaciga postati simbol nižeg božanstva, dok će simbol višeg božanstva biti četvororoga kaciga.*

Ovakve redovne pobune na završetku vladavine akademskih careva navode nas na izvesne zaključke. Kao što ističe istoričar Pol Krivaček:

Carstva zasnovana isključivo na sili i dominaciji, koja pritom ostavljaju podanicima slobodu da postupaju

* Naram-Sinova stela čuva se u Luvru u Parizu.